



Ex libris



*Turbolya, Otto Wilhelm Thomé
Németország, Ausztria és Svájc flóráját
ismertető munkájából, 1888*

Nagy-Laczkó Balázs

Terepi tapasztalat és turbolyológia kezdőknek

*„Turbolya a' hová egyszer bé-férkezhet és meg-magvazhatik,
búrján-módra önként-is szaporodik...
a szívet vidítani, az agy-velőt erősíteni tartatik.”*

(Mátyus István: Ó és Új diaetetica.

Pozsony, Landerer, 1787.)

A mostani változékony időjárás közepette gyakran eszembe jut egy kifejezés, melyet mi, régészek különösen szeretünk hangoztatni, ami pedig nem más, mint a *terepi tapasztalat*. A régész számára a terepi tapasztalat egy csodálatos amulett, amely az arra méltó, kellő mennyiségű zápor, zivatar, forrón és porosan gőzölgő, lelőhelyeket sújtó, semmiből lecsapó jégesők szilaj próbáját kiállt beavatott számára képes felfedni az ég és föld titkait, hogy mit gondolsz, lesz eső? Mennyi idő múlva ér ide, és mennyi? Szedelőzködjünk, vagy lehet tovább ásni? Stb. Az ember belenéz a terepi tapasztalatába és máris lehet folytatni a kaparászt a szikes talajon pontosan olyan magabiztosan, mintha csak feladnánk egy gondosan kitöltött lottószelvényt. A siker garantált.

A terepi tapasztalat varázsereje nem ér véget az időjóságnál, segítségével a föld színváltozásából megállapítható mennyire fognak szitkozódni aznap az ásós emberek, és milyen gyakran fogja alkalmatlannak nyilvánítani **félig-meddig szelídített gépbestiáját a markolós** az efféle föld finom és egyenletes eszegetésére, ahogy azt a régész elvárja az esetleges történeti korú objektumok beazonosítása végett. Szintén a terepi tapasztalat alapján képes a régész a vöröshasú unkákat énekéből kikövetkeztetni, mennyi remegő pocok és egér lesz másnap várható az előző nap feltárt gödrökben, a lelőhely nyirkos, északi szegletében, míg – ahogy délebbre haladunk – hogyan fogják felváltani a szőrös rágcsálókat a hasonszőrös farkaspókok, majd az egészen kopasz varangyos és ásóbékák, hogy mindezeket és a kollégák fóbiáit szem előtt tartva ossza ki aznap a feladatokat és a gödröket, hogy a pókrettegő, de békabarát technikus se munkaidőben kapjon infarktust, és lehetőleg a mezei pocokállomány se szenvedjen el a populáció jövőjére nézve számottevő veszteségeket.

Persze a terepi tapasztalat szólhat ezek mellett a legújabban használt mezőgazdasági kemikáliák szagról való azonosításáról, a szél irányából a kutyamenhely, sertéstelep, gumicukorgyár stb. távolságának beazonosításáról, a tanyapusztulási fázisok és az elmúlt évtizedek traktoros-sörivási szokások vizuális meghatározásáról, és néhány esetben még történelmi szempontból fontos és hasznos tudásról is. De ezt most hagyjuk. Számomra ugyanis az egyik legfontosabb terepi tapasztalat a mezei vadak és virágok felbukkanása és az évszakok váltakozása közötti összefüggések valós, sem könyv-, sem dokumentumfilmszagú megismerése, melynek most egyetlen jeles szereplőjét szeretném kiemelni, ez pedig nem más, mint az *illatos turbolya*.

A Körös-vidéket feltáró régész jellemzően április-május során találkozik a dűlőúti kőénybokrok alján – ahol mások ilyen idő tájt még javában a kucsmagombákat keresik – ezzel a gyorsan elvirágzó régi fűszer- és gyógynövénnyel, melyre, ha rátéved a bakancs vagy egyéb terepjáró alkalmatlanság, azonnal megcsapja az ember orrát az a kellemes illat, mely nyomán nekem minduntalan nagyapámtól nagy titkon kapott gyermekkori cukorkák jutnak az eszembe.

A turbolya mindössze a tavasz derekának üdezöld levelű, fehér virágos, bársony leple. Az áttört, könnyű fátyol – mivel a lombosok alját megfesti – el is illan az első durva és forró nyári leheletekkel. Hogy manapság kezdünk-e valamit ezzel a röpke tüneménnyel, arról fogalmam sincs, az biztos, hogy a francia konyhának ma is kedvelt fűszernövénye szárazon és frissen gyűjtve egyaránt tavaszi salátákhoz, húslevesekhez meg sok vadasételhez (ezekhez a gyenge, még virágtalan növényeket gyűjtik, ugyanis az idősebbek – akárcsak más fajoknál – a kor előrehaladtával gyakran megkeserednek).

Az viszont bizonyos, hogy a turbolya régen nálunk is nagy népszerűségnek örvendett. A korabeli tudósítások szerint 1886-ban Békéscsabán, Südy István gyógyszerésznél bárki vehetett magának turbolyaszörpöt és cukorkát, melyekről az a hír járta, hogy *„ezen mellszörp és cukorkák igen kellemes ízűek, és szerencsés összetételük következtében a következő bántalmaknál használható kitűnő sikerrel: tüdő- és mellbaj, makacs görcsös köhögés, számarhurut, náthaláz, nehéz légzés.”* Ugyanakkor korántsem biztos, hogy az a bizonyos turbolya-cukorka valóban a rendes mai magyar nevén zamatos turbolyaként (*Anthriscus cerefolium*) ismert növénytől kölcsönözte hatóanyagát (drogját). Mint azt már megtanultuk a csicsókák, articsókák, krumplik és burgonyák színes társaságában, a nevek egyforma maskarája mögött – ilyenkor tavasz táján különösen! – sok-sok igen eltérő szerzet lapulhat. Az a bizonyos cukorka – minek nevét fedje sötét kormos, kéményseprőket megidéző homály –, melyet nagyapámtól kaptam, és melyre a turbolya engem minduntalan emlékeztet, ánizsos, nem pedig turbolyás. E két növény illatos rokonsága révén nem egyszer felcserélődött a két név is. Aztán vannak egészen távolinak tetsző azonosítások is, *mintha csak a vakvarjúként ismert kismévesű gémet kevernék össze az igazi, ámbár látássérült varjúval*. A baraboly vagy bubolyicska (*Chaerophyllum bulbosum*) is gyakran feltűnik a régi írásokban turbolyaként, és bár felszíni megjelenésük mutat némi rokonságot, hasznosításuk egészen más természetű volt: a baraboly földalatti gumóit a régiek éppen úgy – és gyakran ugyanazon a néven! – fogyasztották, *mint a földi mandulát anno a békésiek*.

De térjünk vissza a valódi turbolyára és hozzuk vele egy pillanatra közelebb a régészetet is. Máig vita tárgya, hogy a zamatos turbolya őshonos-e hazánkban, vagy a kertekből vadult ki a szabadba. Most azért álljunk meg egy percre, és képzeljük magunk elé a két etnobiológust vagy archeobotanikust, amint vérre menő vitát folytatnak szerencsétlen kis zsenge turbolya származása fölött.

Utóbbi állítást erősíti, hogy a növény alapvetően a dél-európai tájak sajátja, míg nálunk jellemző felbukkanási helyei – a dűlőutak szegélye, az akácok aljzata – valamilyen úton-módon mind-mind összefüggésbe hozhatók az emberi bolygatással, tevékenységgel. Bennem, a terepi tapasztalatoktól terhelt régészben mindjárt felmerül ilyenkor a kérdés, hogy ugyan akad-e olyan hely széles e Kárpát-medencében még, ami nem viseli magán az ember talpa, avagy keze nyomát kisebb-nagyobb mértékben? Hol van az őstündérrengeteg, hova nem tette be a lábát kertészkedő őseink egyike se az elmúlt mindössze nyolcezer évben?

Az elvadult és – minthogy pár száz év alatt sikerrel kiestek a kulináris piksziszből – régi félvad- és „házasított” haszonnövények javarészét manapság hazai – elsősorban dunántúli – tájainkon a rómaiakhoz szokás kötni, akik igen nagy szerelmesei voltak a különféle salátáknak, legyen szó a papsajtmályváról vagy éppen a turbolyáról. Kedvenceik igen gyakran felbukkannak a föld alá kopott villagazdaságok közelében, több érdeklődést mutatva a napfény iránt, mint a legtöbb hagyományos értelemben vett régészeti lelet, legyen szó közönséges sestertiusokról, denariusokról, gladiusokról vagy éppen amforákról és mozaikpadlókról.

A turbolyológus Békés megyei régésznek efféle villagazdasági bukolikus pásztortarisznyaszökevény nemigen akad, de helyette ott vannak a most már a tavaszi záporok után friss aszfaltgözzel és gilisztatetemekkel szaladó 44-es út Békéscsaba és Szarvas közötti lelőhelyei, ahol a novemberi ázás-fázós ásatásokon alig húsz, harminc, ötven meg száz éve még állt tanyák emlékeit

idézük meg nemcsak a bedőlt vályogfalak, a szemetes, sűrű akácos dombos foltok a szántás közepében, de még a mezsgyék kökényei közt megbúvó, állítólagos kökényszilvák is, melyeket aztán, aki elmegy Szatmárba sokkal inkább a *nemtudomokkal* (penyigeiekkal) hoz hírbe, hogy aztán élő mementója legyen ez is rég letűnt életeknek. Persze csak akkor, ha a terepi tapasztalat révén megfelelő szemüveggel rendelkezünk, hogy meg is lássuk őket.

Főoldal

2022. április 27.